

ממה שהוא התכוין אליו, הגם שהדברים נשמעים כשקר. (וע' ברכות מג: 'ולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד' וברש"י. וצ"ע. וע"ע במובא ב'יוסף דעת' שבת קטו ופסחים כז).

וראה לו עוד בתשובת 'רב פעלים' (ח"ג חו"מ א) שהביא מספר חסידים (תכו) שזה שאמרו משנים מפני השלום — דוקא בשכבר עבר הדבר, אבל אם למשל יבוא פלוני, נכרי או יהודי, לבקש ממנו הלואה, ואינו חפץ להלוותו פן לא יפרע לו — אין יכול לומר 'אין לי', שזה לא התירו מפני השלום, שמשנה דבר של אותה שעה, שאומר 'אין לי' ויש לו (כן בארו כמה מפרשים).

וכתב על כך החיד"א (בבאורו 'ברית עולם' על ספר חסידים), שלענין זה הענוה גדולה מן השלום, שהרי כאן התירו משום ענוה, הגם שמשנה בדבר עכשוי. (וע"ע בספר אמת ליעקב שדייק מלשון הרמב"ם (גו"א יד, ג) שמפני השלום אין מותר אלא שינוי ולא שקר גמור, משא"כ באותם שלשה דברים. וגם מזה מבואר שגדולה הענוה והצניעות. אך יש להעיר מדברי החפץ חיים (הל' איסורי רכילות כ,ח) שאם אין אפשרות אחרת מותר לומר שקר גמור מפני השלום, כגון למנוע רכילות).

וב'רב פעלים' שם חילק באופן אחר; כאן אינו שינוי גמור אם שואלים אותו על ידיעתו ואומר 'לאו' — כי מדרגות רבות בידיעה, וכל אחד, אע"פ שהוא יודע, נחשב 'אינו יודע' לגבי הגדול ממנו, שידיעתו טובה יותר.

ולכאורה היה נראה לפרש כוונת ספר חסידים באופן אחר; כל שמשנה ממה שהוא עתה, עלול שקרו להתגלות, אם מפני המציאות ואם משום הבעת פניו וכו', וכיון שגם אם ישנה אפשר שלא יועיל לשלום, כגון אם יודע שיש לו להלוות, אדרבה יגרום לשנאה יותר משאלו לא שינה — לכן לא התירו. וכמובן לפי"ז אין זה שייך כשאומר 'לאו' על ידיעתו במסכתא, שגם אם יודע ששינה, אין לחוש בכך.

ואולם המג"א (קנו) הביא להך דספר חסידים וסתם שהחילוק בין שקר דלשעבר לשקר דלהבא, שזה האחרון לא הותר. וכנראה פרש באופן אחר.

*

'אל"ף' — ראשי תבות אלף (=למד) 'לא' פיך, היינו למד את פיך לומר 'לא' בשלשת הדברים הרמוזים ב'אלף' — אושפיזא, לימוד, פוריא'. (מהר"י אור זרוע. מובא בשו"ת מהר"י ברונא קב. וכן כתב בדרישה חו"מ סו"ס רסב).

שלשה אלה, ראשי תבות 'אמת' — אושפיזא, מסכתא, תשמיש — לרמוז שגם באלו טוב לדבר אמת, הגם שיש סיבה וטעם לשנות בהם (בן יהוידע שם. וע' לעיל בשיטות רש"י והרמב"ם בזה).

דף בד

'מר זוטרא חסידא אגניב ליה כסא דכספא מאושפיזא, חזיא להווא בר בי רב דמשי ידיה ונגיב בגלימא דחבריה. אמר, היינו האי דלא איכפת ליה אממונא דחבריה. כפתיה ואודי' — הדגיש 'מאושפיזא' לומר שלא היה זה כלי שלו אלא של מארחו (כדברי רש"י), שאילו היה של עצמו, לא היה מר זוטרא חסידא נוהג כן, לפי שאין אדם עושה דין לעצמו במקום שאינו מבורר. אך כיון שכלי של אושפיזו היה, נצרך לעשות כן להעמיד הדין על תלו. וגם שמא היה המארח חושד את מר זוטרא, לכך רצה להוציא עצמו מן החשד (עפ"י מהר"י חיות והגהות ריעב"ץ).

ואף על פי שאי אפשר להעניש על סמך אומדן הדעת, ואפילו אומדן הטובה ביותר, אינה מועילה להוציא ממון מאדם או להכותו, וכיצד מר זוטרא כפאו [ופירש הרא"ש כפיה בשוטים] — אך כיון שהיה מר זוטרא דיין, מותר לפעמים לדיינים לכפות לצורך שעה בדברים הניכרים כדי שיוודה. [ומזה תראה כמה אנשים טועין בענינים אלו, שאם נגנב להם חפץ ויש להם על אחד חשד, אומרים לטובי העיר שיש להם על אחד דברים הניכרים, והם מכים ועונשין שלא מן הדין כדי שיוודה. ובאמת הוא שלא כדיון, דלו יהא דדברים הניכרים הוא כמו ראייה לעצם המעשה, וטובי העיר חשיבי כמו בית דין, הלא צריך שידעו מתחילה שנגנב, וגם עדים להדברים הניכרים, או שהם בעצמם יראו (כמו במעשה דמר זוטרא), אבל לא לסמוך על התובע ולהכות את ישראל בחנם. ואפילו רק להאמין לתובע בלב שאיש זה גנב מאתו — אסור, מפני קבלת לשון הרע, ועל אחת כמה וכמה לסמוך על זה ולהכותו, דאיסור גדול עושים בזה ועוברים על לאו דלא יוסיף]. (חפץ חיים הל' לשון הרע ז, יב-יד.

וע"ע מנחת שלמה ח"ג סי' קה, ב, ח).

[זו לשון הרמב"ם (מלוה ולוה ב, ד): '... וכן אני אומר שמי שהוחזק רמאי ודרכיו מקולקלין במשאו ומתנו, והרי הוא אמוד שיש לו ממון וטען אין לו כלום, והרי הוא רץ להשבע בתקנה זו — שאין ראוי להשביעו, אלא אם יש כח בדיין לעשותו (=לכפותו) עד שיפרע בעל חובו, או לנדונו עד שיתן — יעשה, מאחר שהוא אמוד שפריעת בעל חוב מצוה.

כללו של דבר: כל שיעשה הדיין מדברים אלו וכוונתו לרדוף הצדק בלבד שנצטוינו לרדפו ולא לעבור הדין, על אחד מבעלי דינין — הרי זה מורשה לעשות ומקבל שכר. והוא שיהיו מעשיו לשם שמים'. עד כאן לשונו.

'... והם דברים ראויים אליו. אבל כתבו האחרונים ז"ל שאין לכלל בית-דין כח בזה אלא אם כן הוא ב"ד חשוב ומוחזק בחכמה ובחסידות. ומשרבו הדיינים שאינם מומחין, יש לחוש שלא יהא כל אחד פורץ לעשות לו דרך לרצונו' (לשון הריב"ש בתשובתו — סו"ס שצב. ע"ע תשובת הרא"ש סח, כג, בסופה).

— יש מפרשים שהביא מעשה זה כאן להראות שהחשוד על גניבה קלה כניגוב בבגד חברו, חשוד על גניבת חפצים. והכי נמי תלמיד חכם המשנה מדיבורו אפילו בדברים קלי ערך, אין מחזירים לו אבידה בטביעות עין, שחוששים שמא ישנה מן האמת (תורת חיים). עוד יש לומר שהביאו דוגמא לטביעות עין דת"ח, שמדייק בדבר קל שאינו ניכר לסתם אדם, כשם שמר זוטרא בראותו זלזול בממון חברו אצל אותו אדם, הקיש ולמד מזה על אופיו הכללי, וידע בודאות שהוא הגנב. הכי נמי ת"ח מדקדק בכל דבר ויכול להבחין בדבר קל וממנו יכול לדעת בבירור אם החפץ הזה שלו הוא.

'מודה רבי שמעון בן אלעזר בכלים חדשים ששבעתן העין שחייב להכריז' — כתבו הראשונים (עתוס' רשב"א ור"ן ועוד) לדייק מלשון 'ומודה', שחכמים חולקים וסוברים שאפילו כלים שלא שבעתם העין חייב להכריז, כי צורבא מרבנן מדייק ויש לו טביעות עין אפילו בכלים כאלו. [ודוקא בכלים וכד', אבל ישנם דברים שאין בהם טביעות עין כלל ובהם שנינו הרי אלו שלו, כגון פירות ומעות]. אם כי כתבו שאין הכרח גמור לכך, כי מצינו בש"ס לשון 'מודה' הגם שאין מי שחולק, ומשמעות 'מודה' — לעצמו ולא דוקא לאחרים (וכן נקט הריב"א, שאין כאן מחלוקת).

'כגון בדי מחטין וצינוריות...' — פירוש, כלי תשמיש כגון כוס וסכין, אפילו הם חדשים יש לומר

שבעתם העיץ ויש בהם סימן או טביעות עין, משא"כ כלים כגון בדי מחטים שאינם מיועדים לשימוש אלא לסחורה, קים לן שאין לו בהם סימן ולא טביעת עין (עפ"י תורי"ד).

'אבל מצאן שנים שנים — חייב להכריז' — וכאן אף שנים הוי סימן, שלא כב'שטרות מצאתי' (לעיל כ: וע' גם להלן כה לענין מטבעות) — לפי שמכריז 'מחטין וקרדומות מצאתי' ואינו אומר 'בדין' ו'מחרוזות', ולכן אין במשמעות דבריו כלל כמה בדין מצא. משא"כ בשטרות כשאומר 'שטרות מצאתי' משמע שנים (עפ"י הרא"ש בפסקיו ובתוספותיו; ריטב"א).
ויש מפרשים שמצאם מונחים זוגות זוגות, והרי יש כאן יותר משני כלים, אבל מצא שנים בלבד — אין המנין סימן (עפ"י סמ"ע רסב סקל"ב).

'איבעיא להו כי קאמר רבי שמעון בן אלעזר ברוב כנענים, אבל ברוב ישראל לא...' — לכאורה משמע מדברי רבי שמעון בן אלעזר שדוקא בסרטיא ופלטיא וכד' הרי אלו שלו, ולא במקום שאין הרבים מצויים שם. וצריך באור בטעם הדבר, הלא רובם כנענים. וגם מהמשך הסוגיא נראה שברוב כנענים הרי אלו שלו גם במקום שאינו הומה מאדם. [כן משמע מסתימת דברי רב אסי להלן, וכן מההוא גברא דאשכח בנהר בירן ומשאר מעשים דלקמן].
ונראה שלפי הצד הזה שרשב"א מדבר ברוב כנענים, כך דבריו מתפרשים: בסרטיא ופלטיא ובכל מקום שהרבים מצויים שם, רק אז כשרוב העיר כנענים הרי אלו שלו, כי רוב העיר משקף מן הסתם את רוב הנמצאים באותו מקום, כיון שכלל ציבור העיר מצויים שם. משא"כ במקום שאין הרבים מצויים, אין לילך אחר רוב העיר, כיון שאין כלל הציבור נמצא שם, אלא צריך לבדוק את רוב אותו מקום.

'בתי מדרשות דידן דיתבי בהו כנענים' — ואף על פי שרוב ישראל שם, כיון שהנכרים יושבים בהם תדיר [שכן הגירסה הנכונה: 'דיתבי בהו נכרים' ולא 'דשכיחי'], ומחפשים וממשמשים בכל מקום — בעלים מתיאשים, שאומרים — נכרים ימצאום, כי רוב ישראל הנכנסים והיוצאים שם דרך הילוכם אינם מחפשים (רשב"א).

(ע"ב) 'מי קתני הן שלו, אינו חייב להכריז קתני, ויניח, וייתי ישראל ויהיב ביה סימנא ושקיל' — התוס' (בב"ב כג:): והר"ן מפרשים שמן הדין הולכים אחר הרוב כבכל איסורין, אלא הואיל ואפשר שיבוא ישראל ויתן בה סימן, לכך תקנו חכמים שיניחנה. [ואינו ענין לשאלת 'הולכין בממון אחר הרוב' — לפי שאין כאן מוחזק שהרוב בא להוציא ממנו. וכן כתבו בתוס'. אך מרש"י אין משמע כן. וראה באורו בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"א סג. וע"ע באיה"ש].
בספר אילת השחר העיר [לאור דברי רבנו יונה בשערי תשובה שלכך אין מועיל 'ברי' באבדה, משום גזרת הכתוב דעד דרש אחיד], מדוע יצטרכו סימן ואין מועילה טענת 'ברי', והלא אין כאן מצות השבה, ע"ש.

ויש לבאר שגם זה מכלל התקנה, שלא ליתן אלא בסימן ולא כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, שנמצאת פותח פתח לרמאים. וגם מסתבר שתקנו כאן מצות השבה מדרבנן כעין דאורייתא.

עוד אפשר שדבר שיש בו סימן מן הסתם הבעלים יודעים אותו, הלכך כשאין נותנים סימן הרי זו ריעותא. וכיון שכן יש לנו לברר הדבר על ידי סימן. וטעמו רבנו יונה שאין מועיל ברי נצרך לדבר שאין בו סימן, או כשהבעלים נותנים אמתלא שאינם יכולים לידע הסימן.

יש מי שפרש (ספר פאר עץ חיים (מכת"י) — מובא בהר צבי), שאין ודאות גמורה שמתיאש ברוב כנענים,

והבירור לכך שאינו מתייחס הוא אם מחזור אחר האבידה ללא הכרזה. ולכן המוצא יניח ולא יכריז והלה יבוא ויתן סימן. וזהו ששאלו להלן 'בא ישראל ונתן בו סימן...' — בא מעצמו דוקא. (צ"ב לפי הסבר זה, אם אכן יש לחוש שאין כאן יאוש, מדוע ייפטר מהכרזה, עכ"פ להרא"ש שספק באבידה חייב להכריז).

'אמר ליה: מצא כאן ארנקי מהו? אמר ליה: הרי אלו שלו. — בא ישראל ונתן בה סימן מהו? אמר ליה חייב להחזיר. תרתי?!...' — אין גורסים 'אמר ליה: תרתי?' שהתלמוד הוא שמקשה, ולא רב יהודה, כי אם נראה לו פשוט שאינו חייב להחזיר, מדוע שאל לו. (תוס' הרא"ש. והרשב"א גרס 'אמר ליה' ותמה. וע' ריטב"א [ב'חדשים] וחדושי רעק"א).

'חייב להחזיר... לפנים משורת הדין' — כתב המרדכי שכופים אותו להחזיר, הגם שהוא בגדר 'לפנים משורת הדין'. [ולכן נקט לשון 'חייב להחזיר'. בהגר"א רס סקט"ו; שו"ת צמח צדק פט]. והרא"ש כתב שאין כופים לעשות לפנים משורת הדין. (וכתב בצ"צ שם שכוונת הרא"ש לכפיה בשוטים, אבל בירידה לנכסיו או בשמתא — כופין).

עוד כתבו הפוסקים (ע' במרדכי שם וברמ"א רס,ה), שאם המוצא עני והמאבד עשיר — אינו חייב. (ואפשר שזוהו רק כשיטתו שכופים להחזיר, אבל מצד מדת חסידות ועשיית הטוב והישר — אף בעני ראוי הדבר. ע"ש בהגר"א). בספר אילת השחר כתב להסתפק האם כופים להחזיר האבידה עצמה, או די בהחזרת דמים, שהרי רואים שיש חילוק בין עשיר לעני, הרי שהעיקר משום הפסד וחסרון. מאידך י"ל כיון שמחויב להחזיר, כבר מחויב את החפץ עצמו.

'רבי אמי אשכח פרגיות שחוטות בין טבריא לציפורי, אתא לקמיה דר' אסי... זיל שקול לנפשך' — כאן לא הזכירו לחלק בין רוב נכרים לרוב ישראל — שסמך על דברי רבא דלעיל. [ואע"פ שאין מעמידים שוחטים לעוף, שהרי אינו נמכר במקולין אלא כל אחד שוחט לעצמו ואוכל — אפשר להעמיד ברוב ציידים של אותו מקום מישראל, ונוהגים היו לשחוט מיד כדי שלא יברחו, לכך הבשר כשר. רשב"א ור"ן].

והראב"ד הוכיח מכאן (מזה שהתירו פרגיות ואין לפרש ברוב נכרים שהרי דרכם להישחט בבית, כנ"ל) לפסוק להלכה שאפילו ברוב ישראל מותר. אך אין כן דעת רוב הפוסקים.

והגר"א (חו"מ רנט סק"ז) תמה, הלא רב אסי עצמו חילק לעיל בין רוב ישראל לרוב נכרים? ואולי הראב"ד גרס לעיל 'רב אשי' כפי שכתוב כן בחדושי הר"ן. [וכיו"ב בשבת מה: הביאו התוס' 'רב כהנא ורב אסי' ולפנינו 'רב אשי'. וכן בר"ף להלן מב: גרס 'רב אסי' ולפנינו 'רב אשי']. אך נראה שאין זה רב אשי האחרון אלא היינו רב אסי, וסמ"ך ושי"ן מתחלפות. ויש ספרים שכתוב כאן 'אתא לקמיה דרבי אבא' — ע' בראשונים.

עוד אפשר שסובר הראב"ד ש'רב אסי' לחוד ו'רבי אסי' לחוד. וכן כתבו התוס' בחולין יט. ובשבת מה: וע' בספר תולדות תנאים ואמוראים (היימאן). ועוד יש להעיר לדברי הרש"ש (בביצה ו). שמצינו רב אסי בתראה, לאחר אביי ורבא. והריטב"א תירץ באופן אחר; מדובר שבא ישראל ונתן סימניה (ולכאורה תירוץ זה אתי שפיר רק אם סימנים דאורייתא, שהרי מדאורייתא היה לו לילך אחר רוב כנענים ולפסול השחיטה, וע"י נתינת הסימנים הוא מתיר איסור תורה).

דף כה

זרמינהו: מצא דבר שאין בו סימן בצד דבר שיש בו סימן חייב להכריז... — ובודאי הכוונה